

ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ПОНЯТТЯ "ДИТИНА" В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Постановка проблеми. Сьогодні у світі накопичена колосальна інформація про дітей і дитинство, але, на жаль, вона погано піддається узагальненню. Безліч існуючих підходів і відсутність єдиної узагальнюючої теорії бентежить і приголомшує, і при всьому різноманітті підходів дитинство, як і раніше, залишається загадковим, таємничим, непередбаченим феноменом. Якщо людина є найскладнішою системою з усіх відомих науці, то дитина – найбільш складна модифікація людського буття, тому що її існування є зовсім протилежним процесом перетворення біологічної форми життя в біо-соціально-культурну.

Актуальність дослідження змістового наповнення понять "дитина" та "дитинство" в історії педагогіки визначається необхідністю розробки педагогічної концепції дитинства та нових підходів до усвідомлення цих категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття "дитина", "дитинство" все більше привертають увагу психологів і педагогів, соціологів і етнологів, філософів і культурологів, письменників і художників. Про дитинство й прояви "дитячості" як специфічної характеристики духовного світу дорослої людини писали майже всі мислителі минулого. У працях Платона, Аристотеля, Августина, Гегеля, Маркса, Фейєрбаха та ін. простежуються глибокі міркування щодо сутності дитинства. У вітчизняній філософії цю проблему розробляли І. Кон, Є. Золотухіна-Аболіна, Р. Апресян, О. Петраков та ін. Соціологічна перспектива вивчення дитинства перзентована двома відносно самостійними напрямками аналізу даного феномена. У межах першого можна виокремити роботи, що розглядають дитинство як певну культурно-історичну цінність. Так, у роботах Ф. Арієса, Ф. Боаса, М. Мід, Б. Малиновського, Л. Демоза та ін. представлена еволюція дитинства, особливості зміни змісту дитинства в історії розвитку суспільства. У межах другого напрямку (Дж. Гарбаріно, К. Девіс, Дж. Квортруп, М. Осоріної, В. Ярскої та ін.) дитинство розглядається як частина соціальної

структури суспільства.

Не залишилася ця проблема поза увагою педагогів (Ш. Амонашвілі, В. Зеньковський, М. Каган, Я. Корчак, Н. Крилова, Р. Чумічева та ін.) та психологів (Л. Виготський, В. Кудрявцев, Л. Обухова, Д. Ельконін та ін.).

Кожна з цих наук має свій унікальний багаж знань про дитину та дитинство, що в перспективі обов'язково будуть узагальненні і допоможуть наблизитись до розуміння даних категорій у розвитку людства.

Мета нашої статті полягає в дослідженні змістового наповнення понять "дитина" та "дитинство". Ми розглядаємо проблему в діахронічному аспекті, намагаючись розкрити вплив різноманітних чинників (історичного, культурного, соціального, економічного та ін.) на зміну значення досліджуваного поняття в історії педагогіки.

Наше завдання – визначити причини змін змістового наповнення поняття "дитина", з'ясувати зв'язок з поняттям "дитинство" та його роль в уточненні змісту аналізованої педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній мультимовній універсальній інтернет-енциклопедії "Wikipedia" наводиться таке тлумачення поняття «дитина»: «дитина – людина в період дитинства. Вікові межі дитинства визначаються різними культурами, теоріями життєвого циклу і юридичними системами»[8]. Проте такого змістового наповнення цей термін набув порівняно нещодавно.

Дитина як об'єкт педагогічних зусиль дорослого світу – ось типове уявлення про дитинство протягом століть практично у всіх народів, незважаючи на відмінність культур і цивілізацій. Тільки в Новий час стала розвиватися ідея самоцінності дитинства. Народження в середині XIX століття наукової педіатрії, поява наприкінці століття психоаналізу змусили по-новому підійти до проблеми. У XX столітті відбулося усвідомлення дитинства як глобальної філософсько-культурологічної проблеми, що має значення для розуміння специфіки людини й людства [4, с.22].

Російський соціолог Л. Обухова наводить такий цікавий факт: «Слово

"дитина" довго не мало того точного значення, яке воно має зараз. Так, наприклад, в Середньовічній Німеччині слово "дитина" використовувалось на для позначення поняття "дурень". Дитинство вважалось періодом малоцінним і швидкоплинним» [7, с.16]. Байдужність стосовно дитини, на думку основоположника сучасної історії дитинства Ф. Арієса, було прямим наслідком демографічної ситуації того часу, високої народжуваності і великої дитячої смертності. Ознакою подолання байдужості до дитинства, як уважає французький демограф, служить поява в XVI столітті портретів померлих дітей. Їхня смерть, пише він, тепер переживалася як втрата, а не як цілком природна подія [2, с.17].

На думку Ф. Арієса, відкриття дитинства почалося в XIII столітті, його розвиток можна простежити в історії живопису XIV - XVI століть, але очевидність цього відкриття найбільш повно проявляється наприкінці XVI і протягом усього XVII сторіччя. Важливим символом зміни ставлення до дитинства служить, на думку дослідника, одяг. У Середньовіччі, як тільки дитина виростала з пелюшок, її відразу ж одягали в костюм, який нічим не відрізнявся від одягу дорослої людини відповідного соціального стану. Тільки в XVI-XVII століттях з'являється спеціальний дитячий одяг, що відрізняє дитину від дорослого. Цікаво, що для хлопчиків і дівчаток у віці 2-4 років одяг був однаковий – у вигляді дитячого платтячка [2, с.25]. Інакше кажучи, для того, щоб відрізнити хлопчика від чоловіка, його вдягали в костюм жінки. Цей костюм проіснував до початку XX сторіччя, незважаючи на зміну суспільства й подовження періоду дитинства. Відзначимо, що в селянських сім'ях до революції діти й дорослі одягалися однаково. Ця особливість зберігається переважно там, де немає суттєвих відмінностей між роботою дорослих і грою дитини.

В історії культури визначені певні етапи становлення й формування понять "дитина" та "дитинство", причому в них чітко простежуються численні станові, класові, регіональні, сімейні та інші варіації. А саме: в архаїчному суспільстві реалізувався реліктовий рівень педагогічної культури; середньовічна свідомість не розглядала дитинство як особливий стан людини; мислителі епохи Відродження наголошували на значущості сімейних відносин, міркуючи про борг

дорослих стосовно дітей; поняття «дитинство» як загальної фази розвитку людини було вперше сформульоване педагогікою епохи Просвітництва. У XIX ст. дитинство стало предметом пильної уваги дослідників різних наук.

У результаті антропологічних досліджень М. Мід [5] з'ясувалося, що, незважаючи на біологічну подібність людей, період дитинства в представників різних культур протікає досить неоднаково. Це дозволяє зробити висновок, що соціокультурні чинники мають велике значення для переходу дитини в доросле життя. Хоча період дорослішання в різних первісних народів протікає неоднаково, можна все-таки виокремити деякі загальні особливості: роль дорослих чітко окреслена й не дуже багатогранна; у суспільстві відсутнє уявлення про дитинство, якому приписувалися б особливі значення й цінності, відмінні від світу дорослих.

В Античній Греції дитинство поступово формується в надрах міської культури серед вільних громадян. Тут уперше стали розділяти плін життя на різні періоди (зміна зубів до 7 років, полове дозрівання – починаючи з 14 років, поява бороди до 21 року і т.д.). Поряд із цим виникає поляризація "молодий – старий", "дитина – дорослий" (Аристотель). У мілітаризованій Спарті діти залишалися в сім'ї до 7 років. У віці від 7 до 20 років вони виховувалися ізольовано від сім'ї серед однолітків. Суворая організація підростаючого покоління у Спарті здійснювалася з метою військового навчання. Основні вимоги – субординація й покірність старшим. Будь-який дорослий відіграє роль вихователя. Діти цілком підпорядковані пануючим нормам [4, с.29].

У Середньовіччі міська культура, що сформувалася переважно як культура торгових поселень, стає вирішальною передумовою для виникнення особливої дитячої стадії в житті людини, щоправда різної, залежно від соціального стану. Спеціалізація в області ремесла вимагала подовження термінів навчання; лицарство теж потребувало тривалої, досить різносторонньої підготовки (уміння боротися, складати й співати балади, поклонятися прекрасній дамі й т.п.). Життя нижчих шарів суспільства не залишало місця для дитинства. Ідентифікація дитини з культурою суспільства здійснюється відповідно до соціального статусу

сім'ї, становою приналежністю дитину [4, с.30].

Внаслідок виникнення буржуазної сім'ї й впровадження навчання дитинство окреслюється більш виразно. Сучасні уявлення про сім'ю й дитинство починають формуватися до кінця XVII століття (раніше сім'я означала всю рідню або всіх осіб, що живуть під одним дахом, незалежно від ступеня споріднення). Межа між дитиною й дорослим стає досить відчутною. Поняття дитинства як загальної для всіх людей фази розвитку вперше сформульоване педагогікою епохи Освіти, зокрема, Ж.-Ж.Руссо [4]. Дитинство ідеалізується як етап життя, на якому ще не виникло відчуження людини, на противагу пануючим у суспільстві нормам. Виховання має підготувати дитину до контакту із соціальною дійсністю; формування й розвиток дітей гарантують відновлення суспільства. На думку Руссо, суспільство псує людину, тому дитинство слід захищати від його пагубного впливу. Зміст життя в дитинстві – прояв у всій повноті "тілесності" людини, освоєння нею функцій, пов'язаних зі збереженням власного існування, пізнання навколишнього середовища й оволодіння ним. Людина повинна прожити дитинство у всій його своєрідності; лише тоді життя буде повноцінним. В епоху становлення капіталізму акцент робиться на моделюванні дитиною соціальних ситуацій.

Приблизно до кінця XIX століття в суспільній свідомості існували уявлення про членування життя на три етапи: дитинство як стадія залежності, повна сил молодість і, нарешті, старість, у якій нічого гарного – залишалися лише сум та розставання з життям. Лише з кінця XIX століття з розвитком урбанізації й індустріалізації, дитинство стає універсальним феноменом, що охоплює всі верстви населення. Статус дитини, що був, як правило, привілеєм хлопчиків, рівною мірою поширюється й на дівчаток, які до цього, незалежно від соціальної приналежності, з раннього віку залучалися до домашньої праці й сімейних турбот.

Сучасна педагогічна наука вивчає дитину з погляду її потенціалу. Дитинству дається оцінка з позиції тих можливостей, які воно відкриває в майбутньому. Дитинство інтерпретується з погляду його важливості для подальшого розвитку особистості. Актуальним є прогноз можливих проєкцій

дитинства на життєвий шлях особистості. Парадокс у тому, що з одного боку, педагоги, психологи визначають значущість і важливість індивідуального розвитку в просторі дитинства, наголошується на ідеї його самоцінності, але з іншого боку, вони ж говорять про те, що дитинство – це період підготовки до "нормального" дорослого життя [6, с.35].

В історії існувало шість типів ставлення дорослих до дитини та дитинства: первісний інфантицид; кидання дорослими дітей; сприйняття дітей як матеріалу, придатного для будь-яких дорослих перетворень дитячої природи; перебільшення ролі правильно організованого виховання в епоху Просвітництва; соціалізація дитини з "верхів" і "низів" суспільства ХІХ століття; допомога й підтримка дитинства при збереженні індивідуальності дитини в другій половині — наприкінці ХХ століття.

У ХХ столітті починають з'являтися фундаментальні авторські концепції, які пояснювали феномен дитини та дитинства. Спробуємо розглянути деякі з них. Розуміння поняття "дитина" ставиться в них у безпосередню залежність від тлумачення поняття "дитинство". Д. Ельконін узагальнив у своїй концепції дитинства ідеї Л. Виготського про розвиток людини. Учений розглядає природу дитинства в контексті конкретно-історичних умов, які визначають розвиток, закономірності, своєрідність і характер змін дитинства людини. Цінність феномена дитинства, на думку психолога, полягає в присвоєнні скарбів рідної культури, у процесі здійснюється розвиток людини [7, с.133].

Блискуче відображення поглядів на природу дитинства сучасного російського психолога Д. Фельдштейна, який розглядає це поняття як особливе явище соціального світу, знаходимо в концепції вітчизняного педагога Ш. Амонашвілі. Учений визначає дитинство як безмежність і неповторність, як особливу місію для себе й для людей. "Дитина є неповторною, наділеною від Природи особливою, теж неповторною, комбінацією можливостей, задатків. Є й загальні для всіх можливості й задатки, але є й своя родзинка в кожного. Що це за родзинка? Я її розглядаю як зернятко, у якому зберігається суть місії, і якщо допомогти йому розвинути, вирости, створити умови доброзичливості, то дитина,

ставши дорослим, принесе навколишнім полегшення, яку-небудь радість, стане для когось помічником, надією" [1, с.13].

Концепція вітчизняного філософа, богослова, психолога та педагога В. Зеньковського, опублікована в 1924 році, сьогодні є надзвичайно актуальною. "Основна наша помилка у ставленні до дітей — писав В. Зеньковський — полягає в тому, що ми рішуче вважаємо дитячу душу схожою з нашою, виходячи з того, що в дитячій душі мають місце ті ж психічні рухи, що й у нас, — тільки ще нерозвинені, слабкі. Дитяча душа із цього погляду — це душа дорослих у мініатюрі, це рання стадія в її розвитку" [3, с. 24]. Такий підхід учений визначає як біологічний у розумінні дитинства, що не дозволяє розкрити його своєрідність і завдання. Авторська концепція дитинства дозволяє отримати відповідь на запитання — заради чого кожному з нас дане дитинство? Заради фантазії, а робота фантазії – заради гри, а гра – заради вираження нашого емоційного життя, розкриття й усвідомлення почуття, а почуття – заради душі, у якій відбивається дійсний зміст нашого буття, людського існування.

Ряд зарубіжних учених (Н. Постман, М. Віннс та ін.) на початку 80-х років ХХ століття висунули ідею зникнення дитинства, і як докази наводили факти про зростання інформованості дітей щодо питань смерті, хвороб, статевого життя, грошей і т.п. [4, с.32].

Німецький професор Д. Ріхтер вважає, що сьогодні стає помітною тенденція не зникнення дитинства, а стирання меж між дитинством і дорослим життям, "злиття дитинства і дорослого світу". Учений виокремлює зростаючу тенденцію схожості дітей і дорослих відносно одягу, моди [4, с.32].

Таким чином, ми можемо спостерігати тенденцію еволюції змісту понять "дитина" та "дитинство". Сучасна дослідниця Дж. Квортруп [11] розглядає дитинство як частину соціальної структури суспільства, а дитину – як її елемент, зазначаючи, що дитинство – це перехідний період.

Сучасна концепція дитинства, запропонована Е. Болдінг [10], розглядає дітей і дорослих як певні соціальні класи відносно один до одного. Ця концепція стала поштовхом до розуміння дитинства як особливої "субкультури". Таке

розуміння дитинства зустрічаємо в працях І. Кона, М. Осоріної та ін. [6, с.36].

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, поняття "дитина" в історії педагогіки нерозривно пов'язане з поняттям "дитинство", яке детермінує його значення. Конкретизація змістового наповнення цього поняття можлива за умови розгляду названого феномену в історичному у виходячи з комплексного розуміння дитинства. Зважаючи на те, що "дитина" – це людина в період дитинства, поняття "дитинство" потребує уточнення для якнайповнішого розуміння терміна "дитина". У сучасній науці сьогодні немає цілісного підходу для розгляду окреслених понять. Так, педагогічна категорія "дитина" може аналізуватися у різних площинах (біологічній, гендерній, соціологічній, політичній, історичній, культурній та ін.), залежно від обраного вектора дослідження буде змінюватися й наповнення самого поняття. Варто зауважити, що в педагогіці досліджуване поняття розглядається з точки зору його потенціалу. У процесі історичних змін суспільства та різних соціальних формацій поняття "дитина" мало різні значення.

Подальше вивчення аналізованих понять та авторських концепцій дитинства дозволить дослідникові обрати найбільш привабливу інтерпретацію дитинства й відповідно до неї розвинути нові наукові гіпотези.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике / Ш.А. Амонашвили. – М.: узд-во 1995. – 464 с.
2. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес ; отв. ред. В. В. Харитонов. – Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 1999. – 416 с.
3. Зеньковский В.В. Психология детства / В.В. Зеньковский – Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 347 с.
4. Куруленко Э.А. Историческая эволюция детства. Социокультурный аспект / Э.А. Куруленко // Социология. – 1998. – №1. – С. 21–35.
5. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М., 1988. – 428 с.

6. Митрофанова С. Ю. Парадоксы пространства детства / С. Ю. Митрофанова // Вестник Самарского государственного университета. – 2007. – № 1. – С. 32 - 40.
7. Обухова Л.Ф. Детская психология: теории, факты, проблемы / Л.Ф. Обухова – М.: Тривола, 1998. – 352 с.
8. Сучасна мультимовна універсальна інтернет-енциклопедія [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>
9. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Педагогические сочинения: [В 2 т.] – М.: изд-во 1981. – Т.1.
10. Boulding E. Children's Rights and the Wheel of Life./ E.Boulding. – New Jersey: Transaction Book. 1979. – 184p.
11. Qvortrup J. Childhood as a social phenomenon. / J.Qvortrup. – Budapest; Viena: European Centre for Social Welfare Policy and Research, 1991. – 163p.

Анотація. Ю.А. Гайдученко. Змістове наповнення поняття "дитина" в історії педагогіки. У статті зроблена спроба аналізу однієї з важливих категорій педагогічної науки та цікавого соціокультурного феномена – дитини. Простежено зміну змістового наповнення понять "дитина", "дитинство" в діахронічному аспекті, з'ясовано їх взаємозумовленість.

Ключові слова: дитинство, дитина, концепція, діахронічний аспект, поняття.

Анотация. Ю.А. Гайдученко. Содержательное наполнение понятия "ребёнок" в истории педагогики. В данной статье предпринята попытка анализа одной из важнейших категорий педагогической науки и интереснейшего социокультурного феномена — ребенка. Исследовано изменение содержательного наполнения понятий "ребенок", "детство" в диахроническом аспекте, определено их взаимообусловленность.

Ключевые слова: детство, ребёнок, концепция, диахронический аспект, понятие.

Summary. Y.O. Gajduchenko. Substantial filling of the concept "child" in the history of pedagogics . *In this article the author attempts to analyze one of the major categories of pedagogical science and the most interesting social and cultural phenomenon - the child. The changes of substantial filling of concepts "child", "childhood" in diachronic aspect is investigated and found out their interconditionality.*

Key words: childhood, child, concept, diachronic aspect, concept.